

В. М. НАВУМЧЫК

ПЕДАГАГІЧНЫЯ ПРАБЛЕМЫ ФАРМІРАВАННЯ ПЕРАКАНАННЯЎ У СУЧАСНАЙ МОЛАДЗІ

Вядома, што выхаванне і адукацыя — гэта сацыяльныя працэсы, дыялектычна злучаныя паміж сабою: цяжка вызначыць тую мяжу, дзе канчаецца адукацыя і пачынаецца выхаванне. Больш таго, педагогічны поспех дасягаецца часцей там, дзе навучанне рэалізуе свой выхаваўчы патэнцыял, а так званыя «выхаваўчыя мерапрыемствы» нясуць адукацыйную функцыю, рэалізуюць характэрную для чалавека смагу пазнання. Вось чаму вельмі важна падыйсці да фарміравання перакананняў з пазіцыі дыдактыкі і пастарацца знайсці нявыкарыстаныя рэзервы. Такі падыход карэктны, паколькі вядома, што спосаб засваення ведаў не з'яўляецца нейтральным у адносінах да зместу перакананняў. Той ці іншы спосаб засваення здольны значна паменшыць альбо нават звесці да нуля вартасць зместу для асобы ці, наадварот, павялічыць асобасную вартасць ведаў, спрыяючы іх пераўтварэнню ў перакананні. Вядомыя эксперыменты па акрэсленню канфармізму асобы, якія праводзяцца як у айчыннай, так і ў замежнай псіхалогіі, паказалі, што некаторыя думкі і ацэнкі могуць засвойвацца праз механізм канформнага падпарадкавання пры значнай дэфармацыі кагнітыўнага кампанента. Аб гэтым яскрава сведчыць тое, што ў працэсе канформнага падпарадкавання ў людзей, з якімі праводзілася выпрабаванне, парушалася адэкватнасць успрымання: яны пачыналі адлюстроўваць рэчаіснасць згодна з патрабаваннямі і ўстаноўкамі «падстаўной групы». Засвоеныя такім чынам веды, як правіла, не пераўтвараюцца ў сапраўдныя перакананні і фарміруюць падставу для неўстойлівых, сітуацыйных паводзін.

Нельга не адзначыць, што апора на канформнае засваенне ведаў і давер характэрны ў значнай ступені для нашай вышэйшай школы і зараз. Акцэнт на запамінанне ведаў, на аўтарытэт выкладчыка ці падручніка, беспраблемнасць выкладання, калі студэнтаў знаёмяць толькі з асобнымі фактамі, з адзінай пазіцыяй, без параўнання з іншымі пунктамі гледжання і пазіцыямі, — усё гэта адмоўна адбіваецца на працэсе фарміравання светапогляду. Адукацыя — яе формы і змест — з'яўляецца важнейшым фактарам, фарміравання перакананняў моладзі тады, калі засвойваемыя веды цесна ўвязваюцца з ужо сфарміраванымі асаблівасцямі і светапоглядам асобы, калі вучань «прысвойвае» веды, робіць іх сваімі ўласнымі. Да працэсу навучання тыя ці іншыя веды існуюць як грамадскі здабытак, у вучэбным жа працэсе канкрэтная інфармацыя набывае асаблівую вартасць для навучэнца, пашыраючы сферу яго перакананняў.

Сфарміраваныя перакананні адлюстроўваюць тры бакі: гнэсалагічны (які рэалізуецца пры засваенні канкрэтных ведаў прыродазнаўчых ці гуманітарных навук), эмацыянальна-асобасны (як адлюстраванне адносінаў чалавека да розных з'яў жыцця) і практычна-дзейнасны (як патрэба заўжды паступаць у адпаведнасці са сваімі перакананнямі). У арганічнай сувязі гэтых бакоў і ў прысваенні грамадскіх ведаў асобай зацікаўлены

як сам суб'ект навучання, так і грамадства. З гэтага пункту гледжання адукацыя і выхаванне як інстытуты фарміравання перакананняў моладзі выконваюць выключную ролю ва ўзнаўленні найбольш важных грамадскіх каштоўнасцей.

Вялікую ролю ў прысваенні грамадскіх ведаў адыгрывае практыка, калі чалавек нейкім чынам рэагуе на зменлівыя знешнія ўмовы (параметры). У ходзе вучэбнай практыкі фарміруюцца правільныя адносіны да вывучаемай дысцыпліны. Можна з упэўненасцю сцвярджаць, што адукацыя ёсць перш за ўсё працэс самаадукацыі, а сучасная школа — гэта толькі сродак самаадукацыі, неабходны, але недастатковы кампанент фарміравання дасведчанага чалавека. Гэты тэзіс вызначае і ролю настаўніка, яго месца ў вучэбным працэсе. Важна стварыць матыў для вучэння, падтрымаць яго сваімі ведамі прадмета і асноў педагогікі, а таксама дапамагчы вучню «самому» дасягнуць першых станоўчых вынікаў. Тады самаабучэнне будзе эфектыўным, што дазволіць пабудоваць той кампанент светапогляду, які звязаны з дадзеным вучэбным прадметам.

Па аналогіі з навучаннем выхаванне трэба ўспрымаць як працэс прысваення індывідуумам тых сацыяльных прынцыпаў, якія ствараюць цэласную аснову грамадства. Эфектыўнасць выхавання — гэта перш за ўсё эфектыўнасць самавыхавання, якое адбываецца не толькі ў штучна ізаляваным асяроддзі (сям'я, школа), але і адлюстроўвае ўсе тыя праблемы, на якія хварэе грамадства. Заплюшчваць вочы на гэтыя праблемы — значыць рабіць перашкоду на шляху выхавання моладзі.

Лічачы самавыхаванне асноўнай дамінантай у фарміраванні поглядаў і жыццёвых арыентацый моладзі, трэба пакінуць за выхавацелямі права фарміраваць матывы грамадска-каштоўных паводзін і дапамагць іх ажыццяўленню. І ў дадзеным выпадку сацыяльная практыка дапамагае маладому чалавеку ўпэўніцца ў значнасці шэрагу забарон, усведаміць вынікі сваіх учынкаў. Але ж і тут існуе сур'ёзная праблема. Калі ў навучанні ствараюцца спецыяльныя ўмовы, у якіх вучань можа выпраўляць свае асабістыя памылкі, то ў выхаванні чамусьці лічыцца, што выхаванец павінен строга падпарадкоўвацца прадпісанням старэйшых, якія лічаць, што ўсё робяць на карысць сваіх падапечных. Такі падыход назіраецца на ўсіх узроўнях выхавання.

Няма патрэбы даказваць, як кепска адбываецца на фарміраванні асобы звычка да бяздумнага прыняцця чужых думак і поглядаў. Але ж яшчэ горш, калі памылковыя думкі ўспрымаюцца і засвойваюцца з дапамогай памылковай аргументацыі, ствараючы ілюзію самастойнага прыняцця рашэнняў. Такі «лагічны канфармізм» небяспечны менавіта тым, што цалкам скажае характар выпрацоўкі перакананняў, перашкаджае чалавеку мэтанакіравана будаваць сваю асобу, эфектыўна самавыхоўвацца. Трэба дадаць, што сацыяльныя дэфармацыі ў нашым грамадстве мінулых дзесяцігоддзяў сталі магчымымі толькі дзякуючы шырокаму распаўсюджванню лагічнага канфармізму. То быў механізм фарміравання людзей з псіхалогіяй, якая дазваляла не толькі прымаць і падтрымліваць афіцыйныя думкі і ацэнкі, але і выкарыстоўваць псеўдалагічныя выкладкі, каб пацвердзіць іх правамернасць.

Практычная дзейнасць чалавека з'яўляецца своеасаблівым фільтрам, які дазваляе класіфікаваць розныя з'явы і выпрацоўваць сваё асабістае стаўленне да іх. Адсутнасць такой дзейнасці — галоўны недахоп тэорыі і практыкі выхавання, які ўскладняе працэс аптымізацыі фарміравання перакананняў. Калі мы закранулі выхаваўчае ўздзеянне на фарміраванне асобы, яе жыццёвых арыентацый, трэба разгледзець галоўныя фактары такога ўздзеяння:

1. Сям'я — з гэтым кампанентам сацыяльнага ўздзеяння не можа параўнацца ніякі другі. У адзін і той жа час сям'я выступае аб'ектам ідэалагічнага ўплыву грамадства і суб'ектам фарміравання асобы. Усе функцыі сям'і — прадаўжэнне роду, выхаваўчая, турботы аб састарэлых, эканамічная, арганізацыя адпачынку, эмацыянальна-псіхалагічная — ўплываюць на фарміраванне як агульначалавечых, маральных, так і палітычных перакананняў. У сям'і адбываецца першапачатковая сацыялізацыя індывіда, закладваюцца асновы агульначалавечых каштоўнасцей асобы: адносіны чалавека да чалавека, да прыроды, да розных

сацыяльных інстытутаў. Патэнцыял сям'і ў адэкватным фарміраванні асобы, яе перакананняў можа азначацца структурай сям'і, характарам узаемаадносін яе членаў, агульнаадукацыйным і культурным узроўнем бацькоў і інш.

2. Школа і пазашкольныя выхаваўчыя ўстановы маюць такі ўплыў на падлеткаў, які цяжка пераацаніць. Аўтарытарны рэжым у нашай краіне менавіта праз гэтыя структуры ўкараняў у свядомасць падростаючага пакалення ідэю пакорнасці пануючай ідэалогіі, прыняцця аднапартыйнай сістэмы і цэнтралізавана кіруемай эканомікі, спрошчанага разумення роўнасці і інш. Над школьнай сістэмай ажыццяўляўся каардынаваны кантроль як з боку дзяржаўных органаў, так і партыйных, а таксама шэрагу маладзёжных ідэалагічных арганізацый. Такім чынам, школа рабіла, з аднаго боку, стымулюючае ўздзеянне, а з другога — стрымальнае. Гаворачы пра школу, многія маюць на ўвазе перш за ўсё асобу настаўніка, адказнага за фарміраванне асобы вучня. Для пазашкольных і нефармальных арганізацый — гэта асоба кіраўніка гуртка, трэнера, старэйшага сябра. Уплыў настаўніка на асобу вучня шматаспектны, ён азначаецца яго індывідуальнымі рысамі, стылем зносін і кіраўніцтва, прафесійнымі ўменнямі, эмацыянальна-ацэначнымі бакамі ўзаемадзеяння, закранае матывацыйна-сэнсавую сферу асобы вучня, стварае ўмовы для пераймання. Не будзе лішнім адзначыць, што калі раней традыцыйна прадстаўлялі педагогічны працэс як аднабаковае ўзбагачэнне вучня інфармацыяй, то зараз прынята лічыць, што для ажыццяўлення гэтага працэсу аднаго дзеяння настаўніка недастаткова, абавязкова трэба дабівацца ўзаемадзеяння абодвух суб'ектаў педагогічнага працэсу.

3. Інфармацыйны фактар з уласцівай яму непасрэднасцю, апэратыўнасцю, вобразнасцю, даступнасцю ажыццяўляе мэтанакіраванае ўздзеянне на фарміраванне перакананняў асобы. Уздзеянне гэтага фактара можа мець адмоўны бок, калі чалавек з недастатковым узроўнем перакананняў некрытычна засвойвае прапанаваныя ўзоры мыслення і паводзін, што можа выклікаць нігілістычныя ацэнкі рэчаіснасці і нават асацыяльныя паводзіны.

Інфармацыйны фактар уключае і авалоданне тэхналогіямі, якія грунтуюцца на выкарыстанні сучасных ЭВМ. «Homo sapiens» павінен стаць «homo sapiens informaticus». Даследчыкі лічаць, што ў гэтых умовах існуе небяспечнасць ператварэння чалавека ў дадатак машыны, а таму некаторыя з іх прапануюць абмежаваць развіццё інфармацыйнай тэхнікі. Але спыніць прагрэс немагчыма, трэба шукаць іншыя шляхі. Напрыклад: 1) выхоўваць асобу ўсебакова развітага чалавека, што патрабуе з самога пачатку выхавання далучаць яго да каштоўнасцей жыцця, развіваць гібкасць розуму, здольнасць да абагульненняў, да разумення сувязей розных з'яў; 2) рыхтаваць чалавека, арыентаванага ў сучасным тэхнічна-інфармацыйным асяроддзі, г. зн. здольнага працаваць з тэхнікай; 3) арганізаваць навучанне моладзі з улікам асаблівасцей яе будучай працы.

4. Узровень палітычнай культуры грамадства можна характарызаваць як сістэму гістарычна ўсталяваных сацыяльна абумоўленых палітычных ведаў, якія адлюстроўваюць вопыт былых пакаленняў, каштоўнасных арыентацый, узораў паводзін сацыяльнага суб'екта (асобы, сацыяльнай групы, грамадства наогул), у якіх адбіваюцца яго адносіны да палітычнай сістэмы, да палітычных працэсаў, з'яў і праяўляюцца ў канкрэтных сацыяльна-палітычных дзеяннях. Такія элементы палітычнай культуры, як сацыяльныя каштоўнасці, нормы, традыцыі, стэрэатыпы рэгулююць сферу палітычных узаемаадносін, засвойваюцца членамі грамадства і такім чынам забяспечваюць узнаўленне палітычнага жыцця грамадства на аснове пераемнасці.

5. Актуальныя фактары (якія з'явіліся, але не паспелі ўліцца ў палітычную культуру). Сёння ў нашым грамадстве гэта: палітычны плюралізм, фарміраванне шматпартыйнай сістэмы, палітычная апазіцыя ўладзе, суадносіны асобы і ўлады на падставе права і г. д. Іх роля ў фарміраванні перакананняў моладзі яшчэ недастаткова вывучана, паколькі новыя дэмакратычныя ідэі і інстытуты пры іх сутыкненні з сацыякультурным асяроддзем могуць набываць процілеглы сэнс. З другога боку, недастатковая вывучанасць стану палітычнай культуры грамадства, ад-

сутнасць навуковага аналізу палітычных рашэнняў з боку іх адекватнасці палітычнай свядомасці розных слаёў, груп, грамадства наогул вядуць да таго, што даволі часта вызвалена дэмакратычнымі пераўтварэннямі энергія накіроўваецца на разбурэнне, а не на стварэнне новага.

6. Эканамічныя фактары аказваюць рашаючы ўплыў як на ўзровень палітычнай культуры, так і на фарміраванне жыццёвых арыентацый моладзі. Так, нацэленасць на рынак і рынкавыя адносіны абудзіла прагматычную арыентацыю моладзі, а рост беспрацоўя выклікаў страту веры ў будучае.

Веды, набытыя ў галіне прыродазнаўчых, гуманітарных дысцыплін і «прысвоеных» індывідам, складаюць навуковы кампанент яго светапогляду. Уплыў сацыяльнага асяроддзя спрыяе «прысваенню» сацыяльных норм жыцця і вызначае сацыяльны кампанент светапогляду чалавека, у якім дамінантай з'яўляецца яго мараль, адносіны да другіх людзей і ўсведамленне сябе ў канкрэтным сацыяльным асяроддзі.

Як бачым, светапогляд фарміруецца заўжды індывідуальна і знешне можа не праяўляцца, што патрабуе ад педагогаў, якія працуюць з моладдзю, высокага прафесіяналізму, такту, талерантнасці і ведаў механізма фарміравання перакананняў.

¹ Гл.: Проблемы социализации молодежи: Реф. сборник. М., 1993.

² Гл.: Б а б о с о в Е. М. // Вопросы теории и жизнь. М., 1987.

В. А. ЕРАВЕНКА, А. П. СМАНЦАР

АБ НЕКАТОРЫХ ПРАБЛЕМАХ Выхавання МАТЭМАТЫЧНАЙ КУЛЬТУРЫ ВУЧНЯЎ І СТУДЭНТАЎ

Мэтай матэматычнай адукацыі з'яўляецца не толькі атрыманне магчымасці практычна выкарыстоўваць набытыя веда і ўменні, але і навучанне розным відам тэарэтычнага матэматычнага мыслення — аналогіі, разважанням, абстракцыі, інтуіцыі. Але ў нас да апошняга часу, «у курсе матэматыкі нідзе не навучалі школьнікаў дакладна сфармуляваным правілам і прыёмам разважання... Калі выкладчык у класе даказвае тэарэмы і паказвае прыёмы рашэння задач, то на пытанне, як трэба разважаць, непераканаўча адказвае: «Рабі, як я»¹. Таму студэнты маюць не вельмі дакладнае ўяўленне аб тэхніцы разважанняў.

Гэтым часткова тлумачыцца тое, што многія людзі адмаўляюцца разумець матэматыку, хоць іменна гэта навука апелюе да асноўных прынцыпаў логікі. І такіх людзей, відаць, большасць. «Тут, — як адзначаў Анры Пуанкарэ, — маецца праблема, якая нялёгка рашаецца, але якая павінна займаць усіх жадаючых прысвяціць сябе справе адукацыі»².

І сёння больш за ўсё разнагалоссяў выклікае пытанне аб тым, што такое матэматычны доказ. З часоў Арыстоцеля, на працягу больш чым двух тысячагоддзяў, меркавалася, што матэматычны доказ — гэта ясны і бяспрэчны працэс. Потым матэматыкі пачалі ўсведамляць, што асновы логікі — таксама вынік чалавечага вопыту, і паўстала пытанне: якія ж лагічныя аксіёмы можна лічыць пераканаўчымі. Як піша Морыс Клайн: «Хто ведае, лічылі б мы, што прыймальныя сёння лагічныя прынцыпы застануцца гэтакімі і надалей, калі б не была іх рэпутацыя такой бездакорнай у мінулым?»³. Гэтай пахвальнай характарыстыцы мы абавязаны логіцы Арыстоцеля, які выдзеліў фармальныя законы мыслення, абстрагіраваў іх ад прыватнасцей і выявіў, што гэтыя законы універсальна прымянімыя, у тым ліку — у матэматыцы. Таму ўжыванне якой-небудзь галіной пракладной навукі матэматычных метадаў даследавання заўсёды азначала дасягненне ёю пэўнага ўзроўню сталасці.

Хаця многія школьнікі не стануць матэматыкамі, але ім не пашкодзіць у будучым веданне элементарных раздзелаў матэматыкі. Дарэчы, некаторыя вучоныя, напрыклад А. Г. Паснікаў, лічаць, што «чалавек не можа быць не здольны да матэматыкі... Усё, а дакладней, амаль усё ў руках чалавека»⁴.